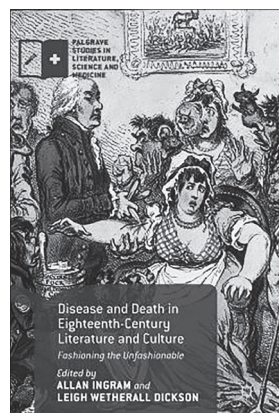

Divat, betegség, reprezentáció

Disease and Death in Eighteenth-Century Literature and Culture: Fashioning the Un-fashionable. Eds.: Allan Ingram – Leigh Wetherall Dickson. London, Palgrave Macmillan, 2017. 290.

Milyen különböző árnyalatokat tulajdoníthatunk a „divat” kifejezésnek az egészség és betegség kontextusában? Hogyan válik egy betegség „divatosá”, és hogyan vizsgálható e problémakör az irodalom és egyéb kulturális reprezentációk szűrőjén keresztül? Többek között e kérdések vizsgálatát tűzte ki céljává az a 2017-ben, a Palgrave Macmillan gondozásában, Allan Ingram és Leigh Wetherall Dickson szerkesztésében megjelent tanulmánykötet, amelynek szövegei a „divat” és „divatoság” táján értelmezett és sokféle szemszögből megvilágított fogalmainak elemzését kísérlik meg a betegségek vonatkozásában a hosszú 18. század viszonylatában. A választott időintervallum (1660–1832) lehetővé teszi azt, hogy a szerzők hosszabb időtartamban, a történeti perspektívából jelentős mérföldköveket (például a restauráció vagy a dicsőséges forradalom), és irodalomtörténeti szempontból is elkülöníthető korszakokat és műfajokat (a restaurációs drámától a szentimentális regényekig) is figyelembe véve tárgyalják a valamilyen szempontból divatosnak vagy a divatoság összefüggésrendszerében értelmezhetőnek tekintett betegségeket, állapotokat és irodalmi reprezentációikat.

A tanulmánykötet alapját a northumbriai egyetemen 2013 és 2016 között futó, Allan Ingram¹ irodalomtörténész által vezetett interdiszciplináris projektben² (*Fashionable Diseases: Medicine, Literature and Culture, 1660–1832*) megvalósuló kutatások eredményei és a kutatócsoport által 2014 júliusában rendezett háromnapos konferencián elhangzott előadások adják. Az elsősorban irodalomtörténeti

¹ Allan Ingram munkásságának évtizedek óta a gerincét képezi ez a fajta megközelítés. Korábbi, szintén a northumbriai egyetemen 2006 és 2009 között futó *Before Depression: The Representation and Culture of the English Malady, 1660–1800* projektben kutatócsoportja a modern tudományos pszichiátriában depresszióként azonosított betegség korai irodalmi és kulturális reprezentációinak vizsgálatát tűzte ki célul. A pszichológia- és pszichiátriátörténeti kutatásokra vonatkozó, történeti és irodalomtörténeti perspektívákat egyesítő kutatásait tekintve Ingram az angolszász nyelvterület egyik vezető kutatója. Lásd még: INGRAM, 1991; INGRAM-FAUBERT 2005.

² A közös célokat és eredményeket, valamint a legfontosabb eseményeket a projekt honlapján is összefoglalták. Lásd: <http://fashionablediseases.info/index.php> (Utolsó letöltés – 2018. október 2.).

szempontú vizsgálódásokat és forrásbázist társadalom- és orvostörténeti perspektívák árnyalják. A projektben részt vevő irodalomtörténészek tanulmányai az elsősorban angolszász nyelvterületen népszerű újhistorizmus³ szemléleti keretét érvényesítve hívják fel a figyelmet az egyes szépirodalmi szövegek szélesebb kontextusaira és kölcsönhatásaira az orvosi, vallási, társadalmi és politikai diskurzusokkal. Az irodalomtudomány és a történettudomány perspektíváinak kreatív összekapcsolása e specifikus kérdéskör és a problémafelvetés vonatkozásában – hibái és bizonytalanságai ellenére is – módszertani szempontból figyelemreméltóvá teszi a kiadványt.

A szerkesztők a tanulmánykötetben megjelent 12 tanulmányt négy nagyobb tematikai egységre osztották, amelyek a „divatosság” hagyományos fogalmától a tágabb és gyakran absztraktabb értelmezések felé haladva mutatják be a vizsgált korszakban valamilyen szempontból kiemelt, figyelmet élvező betegségeket és testi-lelki állapotokat (*ennui*, nemi betegségek és szexuális diszfunkciók, fertőző betegségek, halál). Az elemzések középpontjában álló divatosság-fogalom, amely bizonyos betegség-reprezentációk (például a járványos betegségek) tekintetében nem tűnik rögtön egyértelmű értelmezési keretnek, kitágítva a lehetséges interpretációk horizontját, több szempontból kerül bemutatásra a tanulmányokban.

Az értelmezési keret minél teljesebb megértéséhez az egyes tanulmányok megközelítéseinek és eredményeinek ismertetése előtt fontos a bevezetőben is feltett kérdésekre kitérni, azaz arra, hogy miként értelmezhető a divat fogalma a betegségek kontextusában. Mind a divatosság „hagyományos” értelmezései (követendő példa), mind a kifejezés absztraktabb használata beilleszthető abba az Allan Ingram által a tanulmánykötet bevezetőjében felvázolt tendenciába, amelynek során az egyes betegségek bizonyos társadalmi értékekkel való összekapcsolódásuk során válnak népszerűvé és a közbeszéd tárgyává. Ez megnyilvánulhat teljesen explicit és logikus formában akkor, amikor azokról betegségekről van szó, amelyeket ténylegesen a divatosság kifejezőjeként interpretált életstílus von maga után. Ilyen lehet például a kapcsolat a gyomorbántalmak és a tehetősebb rétegek életstílusa között, amely a reprezentációk tükrében gyakran az ételben és italban való mértéktelenséget jelentette. Ennél kevésbé explicit a kapcsolat például a mentális betegségek és a társadalmi értékek kontextusában megjelenített divatosság-fogalom között. Ennek értelmében olyan minták, tulajdonságok és lelkiállapotok értékelődnek fel bizonyos időszakokban, amelyek divatosnak és követendőnek számítanak és fő reprezentásukká egy betegség válik – ilyen például a melankólia, amely gyakran asszociálódott a zsenialitással.

Az első nagyobb tematikai egységbe (*Ennui*) a divatosság-fogalom tekintetében a kötet szerkesztői szerint leginkább egyértelműnek tűnő mentális betegségek kerültek, amelyeket, az egyes szerzők koncepcióinak megfelelően az angol nyelvbe a 17. században bekerülő, és az orvosi szóhasználatban a 18. századtól elterjedt francia kölcsönszóval kifejezett *ennui* állapota ír le a leginkább. A melankólia és a kóros unalom határmezsgyéjén egyensúlyozó *ennui* mint kulturális konstrukció jelenik meg, és hasonlóan más tünetegyüttesekhez és periódusokhoz,

³ Az újhistorizmus elméleti kereteiről bővebben lásd: VEESER, 1989.

például a hisztéria nagy korszakának tekintett 19. századhoz, időnként divatba jön, majd pedig eltűnik, hogy más éppen gyakori diagnózisoknak adja át a helyét. Népszerűsége a 18. században a társadalmi kontextusok felől is értelmezhető, mivel a kóros unalom és egyéb társult tünetei (szomorúság, ürességérzés) elsősorban a tehetősebb elit rétegek kiváltságának számított, illetve az *ennui* vagy melankólia állapotához kapcsolódóan gyakran a zsenialitás és a kivételes intelligencia fogalmai is az értelmezési keret részévé váltak.

Az *ennui* és a melankólia konstrukcióinak kérdéséhez Heather Meek problémafelvető tanulmánya a női tapasztalatok felől közelít, lévén, hogy a nők gyenge fizikai felépítését és lelki törekenységét gyakran magyarázták az itt említett állapotokra hajlamosító tényezőkként. Meek szembeállítja egymással a férfiak szemszögéből íródott (orvosi) értelmezéseket és a ténylegesen megélt női tapasztalatokat. Az előbbi legparadigmatikusabb példájaként George Cheyne angol orvos *The English Malady* címmel 1733-ban megjelent, a melankólia természetét tárgyaló írását hozza fel, amely sok tekintetben hozzájárult a melankólia állapotának „angol betegség”-ként való azonosításához és a sztereotípiá elterjedéséhez. Ezen kívül idézi Alexander Pope *A fürtrablás (The Rape of the Lock)* címmel 1712-ben közzétett vígeposztát, amelyben – bár a költeménybe „beszűrődik” a gyanakvás, miszerint az állapot akár valós is lehet – Pope elsősorban a nők fizikai és lelki gyengeségét és az *ennui*/melankólia állapotának eltúlzottságát hangsúlyozza. Mindez Meek szerint azokkal a megélt és irodalmi formában testet öltő tapasztalatokkal állítható szembe, amelyek segítségével eljuthatunk, ha nem is a tárgyalt lelkiállapotok univerzális, de bizonyos, az egyéni esetek szempontjából autentikusabb értelmezéséig. A szerző szerint az olyan olvasatok, mint az Anne Finch 1713-ban *The Spleen* címmel megjelent költeményében manifesztálódó betegség-tapasztalatok, és Mary Wollstonecraft szintén egyéni élményeiből táplálkozó és társadalmi-politikai szempontból is meghatározó protofeminista nézőpontja, korábban figyelmen kívül hagyott, új interpretációs lehetőségekkel egészítheti ki az eddigi kutatásokat.

Jane Taylor tanulmánya szintén női perspektívából, azonban más értelmezési keret mentén ragadja meg az *ennui* kérdését. A divatosság-fogalmat erőteljesebben kidomborítva arra keresi a választ, hogy – a Meek tanulmányában tárgyalt időszakhoz képest pont egy századdal később – Maria Edgeworth 1809 és 1812 között *Tales of Fashionable Life* címmel megjelent regénysorozata első darabjának (*Ennui*) reprezentációi alapján hogyan értelmezhető az itt elsősorban kóros unalomként definiált lelkiállapot a divat és a divatosság keresztmetszetében. Ehhez elsősorban az eredeti francia, az angol nyelvre nehezen áültethető fogalmat hívja segítségül, amelynek konnotációi – azaz a franciákkal és franciasággal asszociált divatosság – hozzájárulnak az *ennui* divatos betegségként való rekonstruálásához. A korszakban egyre inkább teret nyerő fogyasztói kultúra és a könnyen elérhető javak tekintetében pedig azt hangsúlyozza, hogy a divathoz és fogyasztáshoz tartozó „folyamatos vágyakozás” (45.) állapota hogyan állítható párhuzamba a kiüresedéssel és az ebből származó kóros unalommal.

A tanulmánykötet második nagyobb, a nemi úton terjedő betegségeket és a szexuális diszfunkciókat tárgyaló tematikus egysége (*Diseases of Sexuality*), hasonlóan

a későbbiekhez, már nem szolgál ennyire egyértelmű példákkal arra nézve, hogy a divat-divatosság fogalom-pár miként jelenhet meg a betegség összefüggésrendszerében. A kötetben foglalt tanulmányok azonban az értelmezési horizont és a fogalmak lehetséges jelentéseinek kiszélesítésével, a jó érzékkel megválasztott irodalmi szövegek vizsgálatával és megfelelő kontextusokba helyezésével bizonyítják az elemzési keret létjogosultságát, még akkor is, ha színvonaluk esetenként változó és kevésbé becsatornázható a tanulmánykötet bevezetőjében felvetett nagyobb, közös kérdésekbe. Hermann J. Real tanulmánya például a divatosság kérdését kissé háttérbe szorítva a 18. század első harmadában felerősödő diskurzusokat, a szifilisz kapcsán előtérbe került társadalmi kérdéseket a korszakban sürgetett morális reformmal összefüggésben tárgyalja. A szerző az orvosi diskurzus erkölcsi irányultságú értelmezéseit helyezi a középpontba, azaz a prostitúció és a szifilisz összefonódását, amit Jonathan Swift az 1720-as évek végétől publikált satírjain keresztül közelít meg, amelyekben az író a „morális elhajlást” fizikai deformáció formájában teszi láthatóvá.

Emily Cock szifilisszel foglalkozó tanulmánya pedig – ismét egy francia, az angolban a 17. század óta használt kifejezést segítségül hívva – a betegséghez kapcsolódó időbeli dimenziókat vizsgálja. Elemzése középpontjába a divatosságot jelző *à la mode* kifejezést állítja, amelyet a 18. században gyakran használtak a szifilisz körülírására. Feltételezve, hogy a betegség egy jól körülírható társadalmi típushoz köthető (jómódú, divatos, kicsapongó életet folytató férfi), Cock egyrészt felhívja a figyelmet a korabeli nyelvhasználat sajátosságaira, amely a prostituáltakat (*Miss Alamodes*) és tevékenységüket („*selling love alamode*”) is az említett gallicizmussal fejezte ki (58.). Cock a fogalmat, párhuzamba állítva az általa jelzett divatot a múlandó örömmel (amely egyben – Taylor tanulmányára rezonálva – az üresség kifejezője is), a pillanatnyiság szinonimájaként használja. Ebből kiindulva kísérli meg felvázolni a szifilisz időbeli dimenzióit, azaz a megfertőződés (rövid időtartam) és a betegség lefolyása (hosszú időtartam) közötti kontrasztot. Elemzése középpontjában pedig William Hogarth két, morális üzeneteket közvetítő képsorozatán (*A Harlot's Progress*, 1732 és *Marriage A-la-Mode*, 1743–1745) megjelenő, a szifilisz lefolyásának időbeliségére utaló szimbólumok állnak.

Kirsten Juhas tanulmánya az impotencia kérdéskörét járja körül, vékony szálon kapcsolódva a fejezet első két tanulmányához, hangsúlyozva, hogy a nemi betegségek egyik következményének is tekinthető. A szexuális diszfunkció a restauráció után elsősorban a satírjak és paródiák kedvelt témájává vált; ez Juhas értelmezése szerint annak tulajdonítható, hogy a korai felvilágosodás magával hozta a mögöttes okok átértelmezését is, és az impotenciát immár nem a természetfeletti erők manifesztációjának tekintették, hanem medikalizált keretben értelmezték. Az állapothoz kapcsolódó tabu feloldásának elsődleges eszköze pedig a nevetés lehetett. Juhas kiemeli a kérdés politikai konnotációit – például a Stuart-dinasztia öröklésének kérdését – amely további értelmezésekre adhat lehetőséget, csakúgy, mint a társadalmi rétegek közötti feszültségek kérdését, amelynek legreprezentatívabb példáját William Wycherley *Falusi feleség* (*A Country Wife*) címmel 1672-ben bemutatott vígjátéka adja. A szerző azonban azt is érzékelteti, hogy a téma pillanatnyi felfutása, divatossága az irodalmi ízlés átfomálódásával együtt megszűnik,

és ezzel párhuzamosan a 18. századra új férfi- és házasságideál jelenik meg, nem függetlenül a két nem-modell térhódításától.⁴

A kötetben külön kategóriát alkotó nemi betegségeken – elsősorban a szifilisz – túl a harmadik nagyobb egység fókuszában szintén a fertőző betegségek (*Infectious Diseases*), mindenekelőtt a korabeli Európában sok áldozatot szedő pestis, himlő és tuberkulózis állnak. Ebben a fejezetben a divatosság fogalma a bevezetőben felvázolt koncepciónak megfelelően átalakul: sorrendben haladva, egyre távolodva a divat-divatosság konkrét értelmezéseitől, itt a hangsúly már egyértelműen inkább a népszerűsége kerül, azaz arra, miként váltak ezek az állapotok bizonyos társadalmi, politikai, orvosi és vallási diskurzusok gyakran emlegetett témáivá, és hogyan társultak hozzájuk az egyéni bűnösség, a morális felelősség és az isteni büntetés fogalmai. A tanulmánykötet legfókuszáltabb és filológiai érzékenység szempontjából talán legkiemelkedőbb szövegében Helene Dachez Daniel Defoe *A londoni pestis (A Journal of the Plague Year)* címmel 1722-ben megjelent, az 1665-ös nagy londoni pestisjárványt felidéző kötetének szűrőjén és a pestis megfoghatatlan, meghatározhatatlan természetén keresztül járja körül azt, hogy miképpen formálja és alakítja át (az angol *fashioning* szót ebben az értelemben használva) a város szövetét és a személyes kapcsolatokat a járvány. Elemzése utolsó részében Dachez a pestis romboló, testet roncsoló hatását állítja párhuzamba a narráció sajátosságaival, például a járvány felgyorsulását a szövegben egymást gyors sorozatban követő mikroszekvenciákkal és a kronológiai fragmentáltságot a halott test dekompozíciójával.

A himlőoltást övező vitákat, az orvosi-társadalmi diskurzusban egyre gyakoribbá, népszerűbbé váló témát és az azt övező szkepticizmust veszi górcső alá Allan Ingram tanulmánya, amelyben, hasonlóan Helene Dachez írásához, a betegség populáris magyarázatainak átformálásán, alakításán (*fashioning*) keresztül csatornázza be saját elemzését a kötetet összefogó problémafelvetésekbe. Ingram Samuel Richardson 1740-ben megjelent *Pameláján* keresztül vázolja fel, miként teremtődött meg az igény a himlőhöz fűződő új magyarázatok keresésére. Párhuzamosan azazal, hogy a kezdetben az egyén bűneiért járó büntetésként felfogott betegség egyre több ártatlan gyereket sújtott, univerzálisabb magyarázatokra volt szükség, amit a Stuart-dinasztia egyes tagjait is gyakran sújtó betegség, és ezzel összefüggésben a teljes nemzet számára kiszabott isteni büntetés formájában találtak meg. Clark Lawlor elemzése ezzel szemben – visszatérve az egyéni felelősség és büntetés összefüggéseire – a tuberkulózis (korabeli megnevezéssel *consumption*) kapcsán azt hangsúlyozza, hogy az egyénben rejlő erkölcsstelenség és az azzal összefüggésbe hozott fizikai romlás (mindkettőt a *rottenness* szóval fejezi ki), illetve a betegség természete milyen kontrasztban állnak egymással a társadalmi közbeszédben. Míg a betegség önmagában feltételezi elszenvédőjének belső tisztátalanságát, hosszú lefolyása, amely során a test az enyészeté lesz (*consumed*), lehetőséget ad a belső szembenezésre és a halálra való felkészülésre.

Ez a tanulmány vezet át a kötet utolsó nagyobb egységéhez (*Fashioning Death*), amelyben a szerzők a betegségek utolsó stációját, a halált övező, szélesebb

⁴ Az egy-nem modell és a két-nem modell elméletéhez, transzformációihoz részletesen lásd: LAQUEUR, 1990.

társadalmi–kulturális összefüggésrendszerben értelmezhető jelentésekkel felruházott interpretációit bontják ki. Kelly McGuire szintén a himlőt tárgyaló, Allan Ingram tanulmányával párhuzamba állítható elemzése, amelyet Lady Mary Wortley Montagu himlőoltást propagáló tevékenységéből bontakoztat ki, a himlőoltás és a halál összefüggéseinek etikai vonatkozásaival foglalkozik. A 18. század első felében zajló, még gyakran a módszer hatékonyságával szemben felmerült szkepticizmust hangsúlyozó orvosi viták és az azzal párhuzamba állított vallási tárgyú írásokból kibontakozó kép, miszerint – itt Ingram gondolatmenetét tovább folytatva – az isteni büntetésnek tekintett betegségek lefolyását az emberi beavatkozás nem terelheti más mederbe, egyértelműen negatív hozzáállást tükröznek. McGuire a század második felére is kitekintve, a vallási és orvosi szempontokat párhuzamba állítva érzékelteti azt a változást, ami a himlőoltás kezdeti, kísérleti szakaszát követően többé-kevésbé végbement, és amelynek során a himlőoltást végző orvosok tevékenysége „Isten munkájaként” értelmeződött.

A halál és a „divatosság” összefüggései a kötet első tematikus fejezetében tárgyalatokhoz visszacsatolva, az öngyilkosság interpretációin keresztül értelmezhetők igazán. Leigh Wetherall Dickson Georgiana Cavendish *The Sylph* címmel 1778-ban megjelent regényének elemzésén keresztül reflektál a halál és a divat fogalmának összefonódása által felvetett kérdésekre. A regény egyik főhőse, Stanley, felelőtlen, élvezeteket hajszoló, adósságokat felhalmozó és azok elől menekülő fiatal férfiként az öngyilkos egy gyakori társadalmi típusát testesíti meg. Stanley alakjára koncentrálván a szerző azt vizsgálja, hogy az angolokra jellemzőnek tekintett öngyilkossági hajlam és a tényleges tettek miként jellemezhetőek a szociabilitás kontextusában. Dickson érvelése szerint a divatosnak tekintett, a főhős, Stanley által is követett életstílus éppen annak antitéziseként értelmezhető. Ebből kiindulva teszi fel a kérdést, hogy – egy Voltaire-idézetet felelevenítve, miszerint az összeférhetetlen (*unsociable*) egyének hajlamosabbak az öngyilkosságra – mi vezethet eme karakter esetében az öngyilkossághoz: az önreflexió teljes hiánya, vagy éppen ennek ellentéte, a társadalmi következményekkel való szembesülés nehézségei.

A kötet utolsó tanulmányában – az előzőektől kissé eltérő megközelítésben – Helen Deutsch nem elsősorban a halál divatosságának vagy megítélése átalakulásának kérdéseire keresi a választ. A Jonathan Swift 1835-ben exhumált koponyáját övező (ál)tudományos diskurzusban a koponya kettős értelmezésben, *memento mori*ként és a frenológia vizsgálati módszereinek lenyomataként jelenik meg. A divat és divatosság szempontjait tekintve Deutsch a népszerű áltudomány, valamint a Swift koponyájához és feltételezett elmebetegségeihez fűzött magyarázatai nyomán tekinti át a tudásképzés és a populáris (pszeudo)tudományok, a tudományoság és a divat metszéspontjain elhelyezkedő kérdéseket.

Összegzésként fontos kiemelni, hogy a divat, divatosság és betegség különböző értelmezéseit felfejtő tanulmánykötet jó példája annak, miként lehet sokféle beszédmód és műfaj (a vallási és orvosi értekezésektől a legkülönbözőbb irodalmi műfajokig) egymásra olvasásával és párbeszédbe állításával megvilágítani az egyes testi–lelki tünetekhez és állapotokhoz fűződő társadalmi és politikai kontextusban (is) értelmezhető félelmeket, hiedelmeket és előítéleteket. A tanulmánykötet átgondolt koncepciója, a bevezetőben megfogalmazott közös értelmezési keret szem előtt tartása pedig lehetővé teszi azt is, hogy az egyes tanulmányok ne elszigetelten, hanem

valóban egymással „párbeszédet folytatva” világítsanak meg bizonyos kérdéseket még akkor is, ha a választott fogalmi keretek, a divat/divatosság és a betegség összefonódásai nem minden esetben tűnnek elsősre egyértelműnek és az egyes tanulmányokban eltérő mértékben valósulnak meg a projektvezető, Allan Ingram által megfogalmazott közös célok.

Kovács Janka

Felhasznált irodalom és rövidítések

INGRAM

1991 INGRAM, Allan: *The Madhouse of Language. Writing and Reading Madness in the Eighteenth Century*. London, Routledge, 1991.

INGRAM-FAUBERT

2005 INGRAM, Allan – FAUBERT, Michelle: *Cultural Constructions of Madness in Eighteenth-Century Writing. Representing the Insane*. London, Palgrave Macmillan, 2005.

LAQUEUR

1990 LAQUEUR, Thomas: *Making Sex. Body and Gender from the Greeks to Freud*. Cambridge MA, Harvard University Press, 1990.

VEESER

1989 VEESER, Harold Aram: *The New Historicism*. London, Routledge, 1989.